

PÉČE O MATKU A DÍTĚ DO TŘÍ LET V PREŠOVSKÉM KRAJI 1948 – 1960¹

Lucie GILAROVÁ

Abstract: *Mother and child care for children under three years of age in the Prešov region 1948-1960.* The following study aims to describe the development of care for mothers and children under three years of age in the Prešov region. We focused on the basic areas that are closely related to the topic. This is the overall state of health care in the region, gynecological and obstetric care, then we took a closer look at the care of newborns and infants, vaccinations and finally children's crèches, as an important component in the care of children from several months to three years. The topic was elaborated on the basis of professional literature, periodicals (both regional and professional medical) and manuals and archival documents, especially from the state archives in Prešov, the Regional National Committee, the health department and the health department (1949-1960). As the topic has not yet been addressed, the study provides new insights into the development of health care, especially gynecological and obstetric care and pediatrics in the 1950s.

Keywords: Obstetrics. Counseling. Infants. Vaccination. Crèche. Czechoslovakia. Prešov Region. 1948-1960. Healthcare. Toddlers. Eastern Slovakia.

Úvodem

Následující studie si klade za cíl blíže analyzovat vývoj péče o matku a dítě do tří let v Prešovském kraji v letech 1948 – 1960. Pokusili jsme se mj. ukázat, jak se stav této péče změnil ve srovnání s předchozím obdobím, jaké problémy provázely vznik a provoz těchto zařízení ale také postoje místních lidí k novotám a pokroku ve zdravotnictví. Náš příspěvek je ohraničen lety 1948 – 1960, tedy obdobím komunistického režimu v ČSR, které se označuje také jako budování socialismu. Po roce 1948, kdy se k moci v Československu dostala Komunistická strana, došlo k velkému rozvoji zdravotnictví a k budování sítě zařízení sloužících k péči o matku a dítě. Nejdůležitější etapu tohoto vývoje pak představovala 50. léta, kdy byly položeny základy sítě zdravotnických zařízení v kraji. V roce 1960 následně zanikla územně-správní jednotka Prešovského kraje a jeho území bylo včleněno do nově vzniklého Východoslovenského kraje. Na konci 50. let zde stál zdravotnický systém, který byl dostupný široké veřejnosti a mnohé zdravotnické objekty z tohoto období slouží svému účelu dodnes.

Zaměřili jsme se na základní oblasti, které s daným tématem úzce souvisejí. Jedná se o celkový stav zdravotnictví v kraji po druhé světové válce, gynekologicko-porodnickou péči, následně jsme se blíže zabývali péčí o novorozence a kojence, očkováním a nakonec dětskými jeslemi, jakožto důležitou složkou v péči o děti od několika měsíců až do tří let.

1 Studie vznikla v rámci projektu SGS/4/2021.

Téma bylo zpracováno na základě odborné literatury, dobového tisku (jak regionálního, tak odborného lékařského), příruček a archivních dokumentů, zejména ze státního archivu v Prešově, fondu Krajský národní výbor, referát zdravotný a odbor zdravotný (1949 – 1960). Tématem zdravotnictví na území Slovenska nebo Prešovského kraje se zabývalo již více prací, většina z nich ale zejména obdobím před rokem 1948. Dosavadní zpracování jednotlivých dílčích témat jsme pro lepší přehled uvedli vždy v poznámce v úvodu příslušné kapitoly. Jelikož se předkládanému tématu dosud nikdo podrobněji nevěnoval, přináší studie nové poznatky o vývoji zdravotnictví, zejména gynekologicko-porodnické péče a pediatrie v 50. letech 20. století v Československu, zejména však v Prešovském kraji.

Zdravotnictví v Prešovském kraji² po roce 1945

Systém zdravotní péče v této oblasti byl i před druhou světovou válkou na velice nízké úrovni, preventivní péče téměř neexistovala a léčebná péče dosahovala nízké úrovně, nenacházely se zde téměř žádné nemocnice a obvykle připadal na jednoho lékaře obrovský počet pacientů.³ V roce 1937 to na území Prešovského kraje představovalo 5 048 osob.⁴ Zdravotnictví dostupné pro širokou veřejnost zde v podstatě neexistovalo.

Prešovský kraj byl jedním z nejméně válkou postižených oblastí Slovenska.⁵ Zejména okresy Giraltovce, Humenné, Medzilaborce, Snina, Sobrance, Stropkov a Svidník.⁶ V roce 1945 se na území kraje nacházely pouze čtyři nemocnice – Prešov, Bardejov, Humenné a Michalovce.⁷ Jednalo se o zaostalou oblast bez průmyslu, pouze

-
- 2 Prešovský kraj jako správní jednotka v období 1949 – 1960 se skládal z následujících 15 okresů: Bardejov, Giraltovce, Humenné, Medzilaborce, Michalovce, Prešov, Sabinov, Snina, Sobrance, Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa, Stropkov, Svidník, Veľké Kapušany a Vranov. VOLKO, Viliam – KIŠ, Miloslav. *Stručný prehľad vývoja územného a správneho členenia Slovenska*. Bratislava : Ministerstvo vnútra SR, 2007, s. 45.
 - 3 Historií zdravotnictví se blíže zabývá např. Mária Bokesová-Uherová ve svých monografiích. BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta 1989; BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973; JUNAS, Ján – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny medicíny a zdravotníctva. Prehľad*. Martin : Osveta, 1985; aj. Dějinami zdravotnictví na území Prešovského kraje v období první republiky se zabýval ve více pracích Peter Koval – např. KOVAL, Peter. *Dejiny zdravotníctva v Prešove v medzivojnovom období*. Prešov : Prešovská univerzita, 2020; a jiné. Historií zdravotnictví na východním Slovensku v meziválečném období se zabývali také JIROUŠKOVÁ, Marta – KOVÁČ, Pavel. *Z histórie zdravotníctva na východnom Slovensku (v rokoch 1918-1938)*. Košice : Krajský úrad národného zdravia, 1988.
 - 4 Dvanásť rokov výstavby Prešovského kraja a ďalšie perspektívy. Prešov : Krajský dom osvetu v Prešove, 1956, s. 114.
 - 5 Blíže např. HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948. Hospodárstvo, infraštruktúra, zdravotníctvo*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011.
 - 6 GREGOR, Otto. Dojčenecká úmrtnosť v štrnástich vojnovu poškodených okresoch Slovenska. In *Slovenský lekár. Časopis slovenských lekárov*, roč. 10, 1948, č. 5, s. 146.
 - 7 Dvanásť rokov výstavby Prešovského kraja a ďalšie perspektívy. Prešov : Krajský dom osvetu v Prešove, 1956, s. 113.

s primitívnym zemeďelstvom. Životní i kultúrní úroveň ľudí bola velice nízka. Stav zdravotníckej situácie v kraji po druhej svetovej válke je podrobne popísaný vo zpráve z roku 1960: „(...) nízka životná a kultúrna úroveň obyvateľstva sa priamo odrážala na mimoriadne nepriaznivej hygienickej a epidemiologickej situácii kraja. Situácia sa ešte zhoršila v období druhej svetovej vojny. V kraji bolo zničených okolo 35.750 rodinných domčekov, v odlahľých podhorských dedinách bývalo obyvateľstvo v zemliankach, chatrčiach, často spolu s hospodárskymi zvieratmi, bez spojov, bez hygienicky vyhovujúcich škôl, obchodov a kultúrnych zariadení. Vyše 10 % obyvateľstva pilo závadnú vodu z potokov, riek a prevážna väčšina z primitívne vybudovaných povrchových studní. Odrazom nízkej hygienickej úrovne bol masový výskyt vážnych nakažlivých chorôb predovšetkým chorôb brušného a škvrnitého týfu, úplavice, ktoré postihli v niektorých oblastiach kraja až 90 % obyvateľstva. Malária a trachom boli chorobami hromadného výskytu podobne ako záškrt, šarlach a detská obrna. Ako príklad možno uviesť, že v roku 1945 bolo v našom kraji zaznamenaných okolo 4.000 ochorení na brušný týfus s 800 úmrtiami a 643 ochorení na brušný týfus v roku 1946. Všeobecná podvýživa starších i mládeže, rôzne kožné onemocnenia, masový výskyt zhybového reumatizmu s jeho následkami boli charakteristickými znakmi zdravotného stavu obyvateľstva najmä v severných okresoch nášho kraja. V kraji boli iba štyri nemocnice bez detských, pôrodných a infekčných oddelení, nehovoriac už o odborných oddeleniach ako sú nervové, očné, krčné, apod. V okresoch bolo málo lekárov najmä v severných, napr. v Stropkove bol len jeden lekár, vo Svidníku a v Snine dvaja. Zdravotníckych sestier nebolo. Pôrodné asistentky boli len nekvalifikované aj to v ojedinelých obciach. Sanitná doprava nejestvovala. Pri nedostatku zdravotníckych zariadení, pracovníkov a nízkej kultúrnej a životnej úrovni sa utiekal ľud k poverám, rôznym zarietiam a odovzdanosti „osudu“.“⁸

Tuto nepříznivou situáciu po skončení války pomáhala riešiť také organizácie UNRRA,⁹ ktorá sehrála veľkú rolu v poválečnej obnove Československa. Zajišťovala pomoc obeť druhej svetovej války zejména v najviac válkou zasažených oblastiach. Šlo predovšetkým o dodávky potravín, liekov, stavebného materiálu, ošacení, zemeďel'ských strojů apod. Speciální pozornost věnovala UNRRA také sirotkům, malým dětem a těhotným ženám.¹⁰ Východní Slovensko, které patřilo k válkou nejpostihnějším oblastem, navštívili delegáti UNRRA až v září 1945. Členové UNRRA byli zhrzení z poměrů, které zde panovaly. S. Hitchcock, který stál v čele této mise, řekl: „O Slovensku a bide v jeho východnej časti mal by sa svet dozvedieť viac, ako sa dozvedel o českých Lidiciach, lebo delegáti videli na území východného Slovenska mnoho a mnoho Lidíc.“¹¹ UNRRA predstavovala výraznou a velice důležitou pomoc pro oběti druhé

8 Štátny archív Prešov (ŠA PO), fond Krajský národný výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, škatuľa (šk.). 54, inventárne číslo (inv. č.) 44-45, rok 1960. Kraj: Prešov. Komplexný rozbor hodnotenia činnosti a hospodárenia v odvetvi zdravotníctva 1959.

9 „United Nations Relief and Rehabilitation Administration“ – Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu. Blíže např. SOMMER, Karel. UNRRA a Československo. Opava : Slezský ústav AV ČR, 1993; KNAPÍK, Jiří. Sociálně podpurné akce pro děti a mise UNICEF v Československu (1945 – 1951). In *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, roč. 10, 2017, s. 239-245.

10 SOMMER, Karel. UNRRA a Československo. Opava : Slezský ústav AV ČR, 1993, s. 10.

11 HALLON, Ludovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948. Hospodárstvo, infraštruktúra, zdravotníctvo*. Bratislava : Historický

světové války z řad civilního obyvatelstva a přispěla alespoň k částečné stabilizaci místních poměrů. Její mise v Československu skončila v červnu 1947.¹²

Zásadní změny ve zdravotnictví přišly až po roce 1948. Veškerý jeho vývoj probíhal pod vlivem komunistického režimu, celé zdravotnictví bylo centrálně plánované a snažilo se především o zaměření na prevenci. Stát měl zájem na tom, aby se zlepšil zdravotní stav lidí. Potřeboval totiž zdravé pracovníky pro budování nové republiky. Důležitou roli hrálo také snižování novorozenecké a kojenecké úmrtnosti, jakožto jednoho z ukazatelů vyspělosti státu. Veškeré úspěchy v oblasti zdravotnictví pak režim používal ve své propagandě.¹³

Hned v roce 1948 vyšly první významné zákony týkající se zdravotní péče. Zákonem č. 185/1948 Sb. došlo k postátnění všech nemocnic a ostatních léčebných ústavů v Československu. O rok později začal platit zákon č. 271/1949 Sb., na základě kterého byly postátněny všechny podniky, ve kterých se vyráběl zdravotnický materiál, nástroje apod., farmaceutické továrny, lékárny a soukromé lékařské ordinace.¹⁴

Konkrétně pro Prešovský kraj byl velice významný Zákon č. 81/1948, který zajišťoval řízené rozmisťování lékařů. Tady se mladí lékaři dobrovolně příliš nehrnuli. Většina z nich neměla zájem začít svou kariéru v malých městech či obcích východního Slovenska. Mnozí, když měli šanci, přijímali nabídky na jiná místa.¹⁵ Práce zde byla totiž mnohem náročnější než jinde. Ve vesnických obvodech mnohdy pro lékaře chybělo vhodné ubytování, jednotlivé vesnice se nacházely i ve vzdálenosti 18 km od centra obvodu a i zde musel lékař pacienty navštěvovat. Do těchto odlehlých obcí se především v zimních měsících nedalo dojet autem. Lékař se zde musel dopravit povozem nebo pěšky. Často ho volali k případům také v noci. K tomu měl řádné ordinanční hodiny většinou ve špatně vybavené ordinaci a ještě musel řešit povinnou administrativu.¹⁶ Je proto pochopitelné, že lékaři neměli příliš zájem o práci v těchto končinách.

Důležitou součástí zdravotnického systému byly zdravotní sestry. Od roku 1948 začalo jejich jednotné vzdělávání. Zřídily se čtyřleté odborné zdravotní školy, kde bylo možné studovat také samostatný obor dětská či ženská sestra.¹⁷ Tyto školy se

ústav SAV, 2011, s. 151-152.

12 SOMMER, Karel. *UNRRA a Československo*. Opava : Slezský ústav AV ČR, 1993, s. 19.

13 Propagandě v komunistickém zdravotnictví v ČSR se věnoval SVOBODNÝ, Petr. *Propagace socialistického zdravotnictví v rámci komunistické propagandy (1945 – 1952)*. In *České zdravotnictví : vize a skutečnost. Složitá peripetie od plánů k realizaci*. Praha : Karolinum, 2005, s. 111-132.

14 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989, s. 330-332.

15 BENEŠ, K. Zasloužilý lékař MUDr. Ernest Blum: Chceme merať sily s ktorýmkoľvek mladým. In *Zdravotnícke noviny. Orgán ministerstva zdravotníctví a ÚV oborového svazu zamestnanců ve zdravotnictví*, roč. 7, 1958, č. 46, s. 1.

16 PAPP, A. Zdravotníci v Bardejovskom okrese. Tvrdou a obetavou pracou razia cestu socialistickému zdravotníctvu. In *Zdravotnícke noviny. Orgán ministerstva zdravotníctví a ÚV oborového svazu zamestnanců ve zdravotnictví*, roč. 4, 1955, č. 30, s. 4.

17 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989, s. 356-357.

nacházely v Prešově a Michalovcích.¹⁸ Kvůli velkému nedostatku zdravotních sester se v kraji otevřely také 10-měsíční kurzy pro dětské sestry a porodní asistentky.¹⁹ V Košicích se nacházel Štátny ústav pre vzdelanie a výcvik pôrodných asistentiek, který nabízel buď 10-měsíční nebo dvouleté kurzy. Přijímány byly pouze uchazečky od 20 do 35 let, které měly ukončenou měšťanskou školu a kurz si dopředu zaplatily.²⁰

Nejdůležitější zákony byly vydány v roce 1951 a 1952. **Zákon č. 103/1951 Sb. o jednotné preventivní a léčebné péči** stanovil, že stát poskytuje preventivní a léčebnou péči bezplatně všem zaměstnancům, důchodcům, všem dětem do 15 let, všem ženám pokud se jedná o péči v souvislosti s porodem, členům JZD a dále všem ostatním občanům, pokud jde o prevenci a léčbu TBC a jiných nakažlivých nemocí. Vytvořil se systém tzv. zdravotních obvodů, tedy menších územních celků. Obvod se stal základním článkem zdravotní péče. Veškerá zdravotní péče nyní spadala pod ministerstvo zdravotnictví.²¹ Ve skutečnosti však zdravotnictví bezplatné nebylo. Zaměstnanci si platili zdravotní pojištění, které stanovil zákon č. 99/1948 Sb. o národním pojištění.²² Následoval **Zákon č. 4/1952 Sb. o hygienické a protiepidemiologické péči**. Mělo se dbát na zdravé životní a pracovní prostředí lidí, nezávadnost léků, potravin apod. Byla zřízena funkce hlavního hygienika a krajských a okresních hygieniků, kteří měli zajišťovat hygienickou a protiepidemiologickou péči.²³ Koncem roku 1952 přijal ÚV KSČ a vláda ČSR usnesení o opatřeních pro další rozvoj čs. zdravotnictví, tzv. Zdravotnický dokument. Jeho hlavním úkolem bylo primární zaměření zdravotnictví na prevenci.²⁴

Pro výstavbu centrálního zdravotního systému byla velice důležitá vhodná organizace jednotlivých zdravotnických zařízení, proto se od roku 1953 začal uvádět do praxe tzv. obvodní systém. Po obvodech, jakožto nejnižších organizačních jednotkách, následovala síť tzv. okresních ústavů národního zdraví (OÚNZ), které se nacházely v okresních městech, měly ambulantní i lůžkové zařízení a sdružovaly všechny preventivní i léčebná zařízení v okrese.²⁵ Nad nimi stál krajský ústav národního zdraví (KÚNZ), který se nacházel v Prešově, kde sídlila také krajská nemocnice.²⁶

18 Dvanásť rokov výstavby Prešovského kraja a ďalšie perspektívy. Prešov : Krajský dom osvetu v Prešove, 1956, s. 116.

19 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 14, inv. č. 8, rok 1952. *Plán školení zdravotnických kádrů*.

20 ŠA PO, pracovisko Archív Vranov nad Topľou, fond Okresný národný výbor Vranov 1949 – 1954, šk. 65, inv. č. 149, rok 1949. *Asistentky pôrodné – zriadenie obvodných staníc*.

21 Zákon č. 103/1951 Sb. o jednotné preventivní a léčebné péči (online 26. 5. 2021 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1951-103>).

22 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989, s. 330.

23 Zákon č. 4/1952 Sb. o hygienické a protiepidemiologické péči (online 26. 5. 2021 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1952-4>).

24 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989, s. 336.

25 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989, s. 337-340, 349.

26 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 24, inv. č. 11, rok 1953. *Komentár k štátnemu plánu v zdravotníctve na rok 1953*.

Ještě na začátku 50. let měli zdravotníci problém mj. s nedostatkem sanitek pro převoz pacientů do zdravotnických zařízení. Někde však ani sanitka nepomohla, do některých obcí vedly tak špatné cesty, že jimi sanitka nemohla vůbec projet. Nemocné tak vozili na vozech taženými koňmi a ne vždy se tak lidé dostali k lékaři včas.²⁷

V Prešovském kraji se v roce 1956 nacházelo 114 obvodů, z nichž 96 bylo obsazeno lékaři. V období 1949 – 1956 přibýlo v kraji sedm nových nemocnic – Svidník, Snina, Stropkov, Sobrance, Velké Kapušany, Vranov a Medzilaborce. K původním čtyřem nemocnicím během tohoto období přibyla nová oddělení. V roce 1954 se snížil počet pacientů na jednoho lékaře na 1 722 a v roce 1956 klesl na 1 400 lidí.²⁸ V roce 1959 existovalo v kraji 129 zdravotních obvodů, z nichž bylo 121 obsazeno lékařem.²⁹ Podařilo se tak vybudovat dostupný zdravotnický systém, díky kterému se výrazně zvýšila kvalita života i zdravotní stav místních lidí oproti minulému období.

Gynekologicko-porodnická péče

Porodní báby pomáhaly rodičkám od nepaměti.³⁰ Zprvu však nešlo o odborně kvalifikované ženy. Již od druhé poloviny 18. století, v období vlády Marie Terezie, měly obce povinnost vydržovat vyškolené porodní asistentky. Šlo zde především o zájem státu – čím více lidí (poddaných) se v pořádku narodí, tím více daní pak mohou odvádět do státní kasy. Na základě tohoto nařízení vznikl v Zemplínské stolici seznam všech porodních bab podle jednotlivých obcí.³¹

27 OÚNZ. Zdravotné problémy nášho okresu – výstavba budovy OÚNZ. In *Nový roľník. Okresné roľnícke noviny – za zdarný pokrok našej dediny*, roč. 2, 1952, č. 2, s. 2; ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. OÚNZ Sabinov – komplexný rozbor činnosti za rok 1959, OÚNZ Spišská Stará Ves – hodnotenie činnosti a hospodárenia.

28 *Dvanásť rokov výstavby Prešovského kraja a ďalšie perspektívy*. Prešov : Krajský dom osvetu v Prešove, 1956, s. 114, 116.

29 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 46, inv. č. 37, rok 1959. *Zdravotnícka štatistika kraja Prešovského 1959*.

30 Historií porodních asistentek se ve svých pracích věnovalo již více historiků. Jejich práce se však zaměřovaly na období před rokem 1948. Tématem se podrobněji zabývaly např. Anna Falisová a Eva Morovicsová – FALISOVÁ, Anna – MOROVICSOVÁ, Eva. Příprava a pôsobenie pôrodných asistentiek na Slovensku v posledných desaťročiach 19. a v prvej tretine 20. storočia. In *Historický časopis*, roč. 64, 2016, č. 1, s. 35-56; FALISOVÁ, Anna. Starostlivosť o matky a dočatá na Slovensku v období prvej republiky. In *Medzinárodné sympóziium k dejinám medicíny a farmácie : zborník príspevkov z vedeckého sympózia 8. – 10. júna vo Vysokých Tatrách*. Bratislava : Ústav zdravotnej výchovy Spoločnosť sociálneho lekárstva SLS, 1994, s. 121-122; FALISOVÁ, Anna. *Pôrodné asistentky a ošetrovatel'ky na Slovensku v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2015; MOROVICSOVÁ, Eva. Historické korene profesionálnej prípravy pôrodných asistentiek na Slovensku do začiatku 50. rokov 20. storočia. In *Od špitála k nemocnici. Zdravotníctvo, sociálna starostlivosť a osveta v dejinách Slovenska*. Bratislava : Slovenský národný archív, 2013, s. 255-268; BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. Profesia pôrodných báb z kultúrno-historického aspektu. In *Slovenský národopis*, roč. 38, 1990, č. 1-2, s. 205-214.

31 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátorajjáyhelyi Fióklevéltár (dále MNL BAZML SFL), IV. 2001. b. 149.d, Loc. 95, No. 35. *Seznam porodních bab*, 1767.

V Uhersku pôsobili tri druhy porodných bab – diplomované, cedulové a dedinské. Diplomované mali riadne univerzitné vzdelanie, cedulové složili zkušku u župného alebo mestského lekára a dedinské, ktorých bolo najviac, mali len praktické skúsenosti.³² Odborné vzdelanie porodných asistentiek na území dnešného Slovenska je spojené s Lékařskou fakultou Trnavské univerzity, kde sa od roku 1770 konali pólroční kurzy. Univerzita sa po niekoľkých rokoch presťahovala do Budína a stabilný vzdelávací ústav pre porodní asistentky vznikol až v roku 1872 v Bratislave pod vedením Jána Ambra.³³ Uchazečky o univerzitné kurzy museli umieť čítať i písať, čo v Uhersku nebolo vôbec samozrejmé pre vesničné ženy té doby. Od roku 1876 sa tak zakládali kratšie kurzy, kde zájemkyni nemuseli umieť čítať ani písať.³⁴ Na základe tohto nařizení vznikla v roku 1900 nižšia babská škola i v Prešove.³⁵ Obec, ktorá sa nachádzala vo vzdálenosti vyššej než 75 km od univerzity, nemusela mať diplomovanú porodnú babu.³⁶ Na východoslovenských vesniciach 19. storočia pôsobili vo väčšine prípadov dedinské, nekvalifikované porodní asistentky, ktorým sa ľudovo říkalo „valalské“³⁷ baby“. Okrem pečie o tehotnú a rodící ženu mali za úkol navštevovať rodičku i v čase šestinedelí a pomáhať s pečie o novorodenca. Bylo důležité, aby porodní bába podala rodičke i informácie o správnej pečie o novorodenca a kojence, predovšetkým kvôli vysokej kojeneckej úmrtnosti, ktorá v té době v Uhersku panovala. Tu zpusobovaly hlavne velmi špatné sociální poměry obyvatel. Nekvalifikované báby se však často řídily různými pověrami a lidovými zvyky, než poznatky medicíny té doby.³⁸

Peče o tehotnú ženu se začala podstatněji rozvíjet až po roce 1948. Ústavním zákonem z 9. května 1948 se ženám přiznal nárok na zvláštní pečie v těhotenství a mateřství. Postupně se začal budovat systém prenatalních poraden, kde lékař nastávající matky vyšetřil, ale také radil, jak se správně chovat během těhotenství. V roce 1949 v Prešovském kraji působilo pouze pět odborných ženských lékařů.³⁹

32 PEKAŘOVÁ, Kateřina. Niekoľko poznámok k dejinám vzdelávania babíc do roku 1918. In *Dimenzie jazykového vzdelávania v nefilologických odboroch (Tradícia a súčasnosť)*. Bratislava 2013, s. 153.

33 FALISOVÁ, Anna – MOROVICSOVÁ, Eva. Príprava a pôsobenie pôrodných asistentiek na Slovensku v posledných desaťročiach 19. a v prvej tretine 20. storočia. In *Historický časopis*, roč. 64, 2016, č. 1, s. 35-37.

34 BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. Profesia pôrodných báb z kultúrno-historického aspektu. In *Slovenský národopis*, roč. 38, 1990, č. 1-2, s. 208; FALISOVÁ, Anna – MOROVICSOVÁ, Eva. Príprava a pôsobenie pôrodných asistentiek na Slovensku v posledných desaťročiach 19. a v prvej tretine 20. storočia. In *Historický časopis*, roč. 64, 2016, č. 1, s. 36.

35 PEKAŘOVÁ, Kateřina. Niekoľko poznámok k dejinám vzdelávania babíc do roku 1918. In ROLLEROVÁ, Anna (ed.). *Dimenzie jazykového vzdelávania v nefilologických odboroch (Tradícia a súčasnosť)*. Bratislava 2013, s. 154-155.

36 FALISOVÁ, Anna – MOROVICSOVÁ, Eva. Príprava a pôsobenie pôrodných asistentiek na Slovensku v posledných desaťročiach 19. a v prvej tretine 20. storočia. In *Historický časopis*, roč. 64, 2016, č. 1, s. 36.

37 valal (ze šarištiny) = vesnice.

38 BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. Profesia pôrodných báb z kultúrno-historického aspektu. In *Slovenský národopis*, roč. 38, 1990, č. 1-2, s. 207, 210-211.

39 LACKO, František. Štatistické dáta lekárov na Slovensku. In *Slovenský lekár. Časopis slovenských lekárov*, roč. 11, 1949, č. 12, s. 278.

Důležitý byl tzv. včasný záchyt těhotných – v ideálním případě se měla žena dostat do poradny ještě během prvního trimestru. Návštěvnost poraden byla ale slabá zejména na vesnicích. Matky často věřily různým pověrám. Jedna se týkala také poraden pro těhotné – nastávající matka údajně nesměla chodit do poradny, protože lékař by jí mohl uřknout dítě.⁴⁰ V okrese Snina neexistovala před rokem 1948 žádná poradna pro těhotné, do roku 1955 sice jejich počet stoupl na 22, ale těhotné ženy je vyhledávaly jen málo.⁴¹ V okrese Vranov byla v roce 1955 pouze jedna prenatální poradna, kterou navíc vedl praktický lékař.⁴² V roce 1959 fungovalo v celém kraji 29 ženských poraden.⁴³

Tabulka č. 1

Kraj/okres ⁴⁴	% těhotných přijatých do poraden do IV. měsíce těhotenství v roce 1959	% ústavních porodů v roce 1959
Slovensko	66,7 %	83,6 %
Prešovský kraj	61,7 %	82,3 %
Prešov	53,7 %	86,8 %
Bardejov	56,2 %	84,5 %
Giraltovce	28,8 %	48,4 %
Humenné	88,1 %	85,9 %
Medzilaborce	71,4 %	97,9 %
Michalovce	66,7 %	93 %
Sabinov	47,2 %	75,8 %
Snina	76,1 %	69,5 %
Sobrance	72,4 %	93 %
Spišská Stará Ves	66,2 %	81 %
Stará Lubovňa	47,1 %	66,1 %
Stropkov	57,8 %	88,7 %
Svidník	9,9 %	66,3 %
Veľké Kapušany	43,6 %	89,9 %
Vranov	65,8 %	92,9 %

40 VEJMELKOVÁ, Květa. Živnost dosud trpěná. In *Zdravotnícké noviny. Orgán ministerstva zdravotníctví a ÚV oborového svazu zaměstnanců ve zdravotníctví*, roč. 7, 1958, č. 4, s. 1.

41 Za zdravie nášho ľudu. In *Za novú dedinu. Rolnícké noviny sninského okresu*, roč. 3, 1955, č. 29, s. 2.

42 25 rokov socialistického zdravotníctva v okrese Vranov nad Topľou. Košice : OÚNZ Vranov, 1977, s. 19.

43 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 46, inv. č. 37, rok 1959. *Zdravotnícka štatistika kraja Prešovského 1959*.

44 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 46, inv. č. 37, rok 1959. *Zdravotnícka štatistika kraja Prešovského 1959*.

Ženy v Prešovském kraji na začátku sledovaného období rodily především doma, za pomoci porodní asistentky. S rozvojem zdravotnictví a zřizováním nových porodnic nebo gynekologicko-porodnických oddělení při nemocnicích se však ústavní porodnost začala postupně zvyšovat i na východním Slovensku.

Obrázek 1 – Na fotce porodní asistentka Zuzana Mihalisinová z Davidova (okr. Vranov) a první sanitář v okrese Vranov, pan Tkáč. (Zdroj: archiv p. Stanislava Ungradyho)

Velice důležitou roli hrály kvalifikované porodní asistentky.⁴⁵ Okresy byly rozděleny na porodnické obvody. V každém z nich měla působit kvalifikovaná porodní asistentka, někde ale stále působily pouze zkušené ženy.⁴⁶ Asistentky pracovaly především v terénu. Ze začátku asistovaly u porodů v domácnostech, později měly za úkol zejména navštěvovat těhotné ženy, zvát je do prenatální poradny a přesvědčovat o výhodách ústavních porodů. Také vykonávaly návštěvy rodiček po porodu

45 Jejich činnost upravoval Zákon č. 248/1948 Sb. o okrskových porodních asistentkách a o úpravě oprávnění k výkonu pomocné praxe porodnické. (on-line 28. 5. 2021 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-248>).

46 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 20, inv. č. 8, rok 1952. *Bilančná zpráva o plnění plánu z roku 1950*; ŠA PO, pracoviště Archiv Vranov nad Topľou, fond Okresný národní výbor Vranov 1949 – 1954, šk. 65, inv. č. 149, rok 1949. *Asistentky pôrodné – zriadenie obvodných staníc*.

a radily s péčí o novorozence i o tom, jak se má chovať v šestinedelí, pretože det-ských sester bylo málo.⁴⁷

V roce 1947 pôsobilo v okrese Vranov 29 porodních asistentek, z nichž pouze sedm mělo diplom. Ostatní byly bez kvalifikace.⁴⁸ Ještě koncem 50. let rodilo v některých oblastech poměrně velké množství žen doma. Např. v okrese Stará Ľubovňa probíhalo v roce 1958 asi 60 % porodů v ústavu a 40 % doma. U většiny domácích porodů nebyla přítomna vyškolená porodní asistentka, ale pouze vesnické ženy. Stalo se také, že místní lékař viděl pupečník podvázaný šňůrkou od boty.⁴⁹ Podobná situace byla v okrese Prešov, kde se také ještě v roce 1958 vyskytovaly i tzv. fušky – t. j. nekvalifikované ženy, které asistovaly při porodech. Matky velice často věřily pověrám, proto nechtěly volat kvalifikovanou porodní asistentku a raději zvolily místní ženu.⁵⁰ Panovala zde obecně nedůvěra nastávajících matek k lékařům a porodnicím. Proto probíhaly různé osvětové akce, kde zdravotníci přesvědčovali ženy o výhodách ústavních porodů.⁵¹

Každá matka měla nárok na 18-týdenní těhotenskou a mateřskou dovolenou, dostala porodní příspěvek 500 Kčs a příspěvek na výbavičku 150 Kčs.⁵² Příspěvek představoval na tehdejší dobu poměrně pěknou částku, když průměrná mzda na Slovensku činila v roce 1957 asi 1.217 Kčs.⁵³

Od konce 40. let začala vznikat gynekologicko-porodnická oddělení při nemocnicích a také samostatné menší porodničky, tzv. „slahárne“ které vznikaly v místech, kde v okresním městě nebyla nemocnice nebo se nacházela ve velké vzdálenosti. Měly zpravidla 4 – 10 lůžek, jejich zřizování bylo mnohem méně náročné než vybudování celého nemocničního oddělení a vznikaly od počátku 50. let.⁵⁴ Jejich zakládání však často doprovázely problémy, jako např. nedostatek vody či uhlí k provo-

47 ŠALATA, Dr. Radí vám lekár – Za zdravie detí. In *Nová dedina. Staroľubovianske roľnícke noviny*, roč. 8, 1958, č. 31, s. 2; VEJMEĽKOVÁ, Květa. Živnost dosud trpěná. In *Zdravotnícke noviny. Orgán ministerstva zdravotníctví a ÚV oborového svazu zaměstnanců ve zdravotnictví*, roč. 7, 1958, č. 4, s. 1.

48 *25 rokov socialistického zdravotníctva v okrese Vranov nad Topľou*. Košice : OÚNZ Vranov, 1977, s. 20, 28.

49 ŠALATA, Dr. Radí vám lekár – Za zdravie detí. In *Nová dedina. Staroľubovianske roľnícke noviny*, roč. 8, 1958, č. 31, s. 2.

50 VEJMEĽKOVÁ, Květa. Živnost dosud trpěná. In *Zdravotnícke noviny. Orgán ministerstva zdravotníctví a ÚV oborového svazu zaměstnanců ve zdravotnictví*, roč. 7, 1958, č. 4, s. 1.

51 *25 rokov socialistického zdravotníctva v okrese Vranov nad Topľou*. Košice : OÚNZ Vranov, 1977, s. 29.

52 KUBÁT, Kamil a kol. *Jasle. Príručka pre zdravotníckych pracovníkov*. Martin : Osveta, 1955, s. 9-10.

53 KAPLAN, Karel. *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953–1957 a 1968–1975*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. 98 s. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, sv. 9, s. 30.

54 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 20, inv. č. 8, rok 1952. *Zoznam ústavov a zdrav. zariadení, ktoré majú byť v roku 1953 uvedené do prevádzky*; šk. 24, inv. č. 11, rok 1953. *Komentár k štátnemu plánu v zdravotníctve na rok 1953*.

zu.⁵⁵ Porodnička vznikla v Sobrancích v roce 1954 v novostavbě OÚNZ. Už v roce 1955 se okres dostal na první místo v kraji v počtu ústavních porodů, které představovaly asi 80 – 85 % všech porodů⁵⁶ Roku 1955 zahájila provoz porodnička také ve Velkých Kapušanech a Lipanech (okr. Sabinov).⁵⁷ V roce 1956 začalo fungovat nové zdravotní středisko ve Spišské Staré Vsi, kde byla rovněž zřízena dobře vybavená porodnička o 10 postelích.⁵⁸ Ve stejném roce vznikla přestavbou kulturního domu malá porodnička v obci Kamienka (okr. Stará Lubovňa). Disponovala operačním sálem i místností pro dětskou poradnu.⁵⁹ Od roku 1949 mohly ženy rodit ústavně ve městě Bardejov, kde vzniklo gynekologicko-porodnické oddělení v místní nemocnici. V tomto roce zde proběhlo 26 porodů, po pěti letech číslo stoupl na 266 porodů.⁶⁰ Porodnické oddělení se v roce 1954 otevřelo také v Medzilaborcích.⁶¹ Až do roku 1955 rodily ženy z okresu Vranov doma a v případě komplikací mohla žena rodit v okolních porodnicích – Humenné, Prešov nebo Michalovce.⁶² Ve Vranově byla porodnice v budově OÚNZ uvedena do provozu začátkem roku 1956.⁶³

V průběhu 50. let se s rozvojem zdravotní péče začala postupně zvyšovat také ústavní porodnost. V roce 1954 rodilo v okrese Stropkov 46 % žen v ústavu.⁶⁴ Okres Humenné zaznamenal v roce 1957 ústavní porodnost 58,5 %.⁶⁵ Velké rozdíly byly také mezi městy a vesnicemi. V okrese Prešov rodilo v roce 1957 v ústavu jen 52,1 % žen, v roce 1958 stoupl na 73 % a v samotném městě Prešov již téměř všech-

-
- 55 DROTÁROVÁ. Rozvoj zdravotnictva v Prešovskom kraji. In *Vihorlat. Roľnícke noviny okresu Sobrance*, roč. 5, 1955, č. 49, s. 2; ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 26, inv. č. 17, rok 1956. OÚNZ *Sobrance*; šk. 26, inv. č. 17, rok 1956. OÚNZ *Spišská Stará Ves*.
- 56 DROTÁROVÁ. Rozvoj zdravotnictva v Prešovskom kraji. In *Vihorlat. Roľnícke noviny okresu Sobrance*, roč. 5, 1955, č. 49, s. 2; ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 26, inv. č. 17, rok 1956. OÚNZ *Sobrance*.
- 57 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 26, inv. č. 17, rok 1956. OÚNZ *Veľké Kapušany; KÚNZ Prešov*.
- 58 A. K. Budujeme pre seba a hlavne pre deti nový život. In *Nový roľník. Okresné roľnícke noviny – Za zdarný pokrok našej dediny*, roč. 6, 1956, č. 16, s. 1.
- 59 MINDALOVÁ, Mária. Ženy navštívili pôrodnicu v Kamienke. In *Nová dedina. Starolubovianske roľnícke noviny*, roč. 8, 1958, č. 1, s. 2; HÁNOVÁ, V. A predsa ju otvorila. In *Zdravotnícke noviny. Orgán ministerstva zdravotníctví a ROH – ústredného výboru svazu zamestnanců ve zdravotníctví*, roč. 5, 1956, č. 47, s. 4.
- 60 MATUROVÁ, R. Úspěšná práce Bardějovských zdravotníků. In *Zdravotnícke noviny. Orgán ministerstva zdravotníctví a ROH – ústredného výboru svazu zamestnanců ve zdravotníctví*, roč. 4, 1955, č. 13, s. 1.
- 61 JUST, E. Rozvoj zdravotníctva v Prešovskom kraji. In *Nový život. Orgán Krajského výboru KSS v Prešove*, roč. 3, 1954, č. 65, s. 5.
- 62 *25 rokov socialistického zdravotníctva v okrese Vranov nad Topľou*. Košice : OÚNZ Vranov, 1977, s. 20, 28.
- 63 VAGANSKÝ. Prví v druhej päťročnici vo vranovskej nemocnici! In *Roľnícka pravda. Roľnícke noviny vranovského okresu*, roč. 6, 1956, č. 3, s. 1.
- 64 JUST, E. Rozvoj zdravotníctva v Prešovskom kraji. In *Nový život. Orgán Krajského výboru KSS v Prešove*, roč. 3, 1954, č. 65, s. 5.
- 65 Dojčenecká úmrtnosť očami pôrodnej asistentky. In *Zdravotnícke noviny. Orgán ministerstva zdravotníctví a ÚV oborového svazu zamestnanců ve zdravotníctví*, roč. 7, 1958, č. 46, s. 3.

ny těhotné přiváděly své děti na svět v porodnici – 95,1 %.⁶⁶ V celém kraji proběhlo v roce 1959 celkem 12 662 porodů, z toho 10 537 (83,2 %) v ústavu a 2 125 (16,8 %) v domácnosti. V roce 1959 zemřelo v kraji v souvislosti s porodem 0,4 ‰ žen.⁶⁷ Zejména ve větších porodnicích se potýkali s nedostatkem lůžek. Na gynekologicko-porodnickém oddělení OÚNZ Stropkov měli k dispozici 18 lůžek a nejednou se stalo, že na nich bylo hospitalizováno 25 pacientek.⁶⁸ V prešovské porodnici údajně někdy ležely tři pacientky na dvou postelích.⁶⁹

Tabulka č. 2

Vývoj ústavní porodnosti v ČSR ⁷⁰			
rok/území	ČSR	české kraje	Slovensko
1948	38,2 %	48,9 %	15 %
1949	40,5 %	52,5 %	16,2 %
1950	44,1 %	58 %	17,9 %
1951	51,7 %	66,9 %	23,7 %
1952	56,4 %	72,7 %	27,4 %
1953	65,1 %	81,5 %	36,5 %
1954	73 %	88,4 %	46,6 %
1955	79,4 %	91,8 %	58,6 %
1956	83,3 %	93,6 %	66,5 %
1959			83,6 %

S gynekologicko-porodnickou péčí souvisí také téma potratů, antikoncepce a bezdětných manželství. Do konce roku 1957 platil § 216 trestního zákona č. 86/1950 Sb., který stanovil trest pro ženy, které se rozhodnou uměle přerušit své těhotenství a také pro osoby, které potrat provedou. Oběma hrozil trest odnětí svobody až na jeden rok a v případě, že žena při zákroku zemřela nebo byla těžce poškozena na zdraví, hrozil trest vyšší.⁷¹ Stát chtěl předcházet podobným zbytečným ztrátám na životech a poškození zdraví žen v produktivním věku a tak koncem roku 1957 začal platit Zákon č. 68/1957 Sb. o umělém přerušení těhotenství. Pokud nyní ženy chtěly

66 VEJMELOVÁ, Květa. Živnost dosud trpěná. In *Zdravotnické noviny. Orgán ministerstva zdravotnictví a ÚV oborového svazu zaměstnanců ve zdravotnictví*, roč. 7, 1958, č. 4, s. 1.

67 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *Kraj: Prešov. Komplexný rozbor hodnotenie činnosti a hospodárenia v odvetví zdravotníctva 1959*.

68 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *OÚNZ Stropkov – hodnotenie činnosti a hospodárenia v odvetví zdravotníctva – komplexný rozbor*.

69 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 26, inv. č. 17, rok 1956. *OÚNZ Prešov*.

70 *Statistická ročenka republiky Československé 1957*. Praha : Orbis, 1957, s. 58.

71 *Sbírka zákonů republiky Československé, trestní zákon č. 86/1950, § 216* (on-line 29. 5. 2021 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1950-86#hlava6>).

podstoupit umělé přerušení těhotenství, musely své rozhodnutí zdůvodnit před komisí. Pokud komise vyslovila souhlas, podstoupila žena potrat ve zdravotnickém zařízení a tím se minimalizovala rizika závažných následků.⁷² V důsledku tohoto zákona v kraji mírně klesla porodnost koncem 50. let.⁷³ Aby se předcházelo nechťeným těhotenstvím, fungovalo v kraji několik antikoncepčních poraden.⁷⁴ Řešila se také neplodnost. Pro páry, kterým se nedařilo počít dítě, existovaly poradny pro bezdětná manželství.⁷⁵

Zkvalitňování péče o těhotné ženy probíhalo v průběhu celých 50. let, kdy ze začátku období ve srovnání s českými kraji nebo celým Slovenskem (viz tabulka č. 2) probíhalo poměrně málo porodů v porodnici. Tento stav se však koncem 50. let výrazně zlepšil. Souviselo to především se vznikem gynekologicko-porodnických oddělení při okresních nemocnicích a malých porodnicích, vzrůstem počtu odborného zdravotnického personálu a také osvětové činnosti.

Péče o novorozence a kojence⁷⁶

Důležitým ukazatelem stavu porodnické a pediatrické péče, ale také zdravotní, kulturní a sociální úrovně obyvatelstva daného území je novorozenecká⁷⁷ a kojenecká⁷⁸ úmrtnost.⁷⁹

Slovensko patřilo k zemím, kde se vyskytovala vysoká novorozenecká i kojenecká úmrtnost již před druhou světovou válkou. Koncem války se však situace ještě zhoršila, zejména kvůli přechodu fronty, množství vypálených a zničených vesnic a celkovým poklesem životní úrovně lidu.⁸⁰ V roce 1950 činila kojenecká úmrtnost v Prešovském kraji 117,1 %, což odpovídalo druhé nejvyšší⁸¹ úmrtnosti ze všech

72 Zákon č. 68/1957 o umělém přerušení těhotenství (on-line 29. 5. 2021 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1957-68>).

73 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *MÚNZ Prešov – komplexný rozbor o činnosti a hospodárení MÚNZ v Prešove v r. 1959*.

74 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *OÚNZ Snina – hodnotenie činnosti a hospodárenia v odvetvi zdravotníctva – komplexný rozbor; OÚNZ Vranov – komplexný rozbor činnosti za rok 1959*;

75 *25 rokov socialistického zdravotníctva v okrese Vranov nad Topľou*. Košice : OÚNZ Vranov, 1977, s. 19.

76 Péči o novorozence a kojence se věnovala např. Anna Falisová částečně ve svých pracích o porodních asistentkách nebo např. FALISOVÁ, Anna. Starostlivosť o matky a dojatá na Slovensku v období prvej republiky. In *Medzinárodné sympóziium k dejinám medicíny a farmácie : zborník príspevkov z vedeckého sympózia 8.-10. júna vo Vysokých Tatrách*. Bratislava : Ústav zdravotnej výchovy Spoločnosť sociálneho lekárstva SLS, 1994, s. 121-122.

77 Za novorozence se považuje dítě během prvního měsíce svého života.

78 Kojenci jsou děti do jednoho roku.

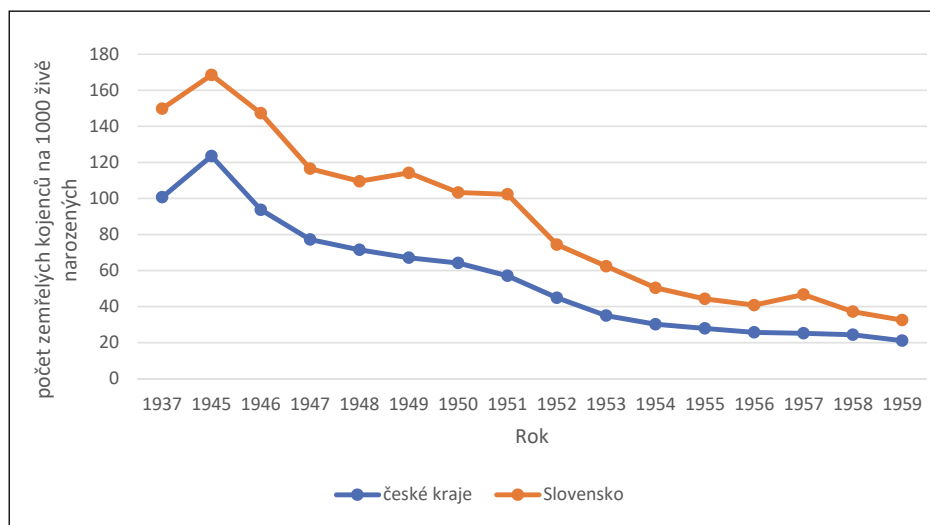
79 GREGOR, Otto. Dojčenecká úmrtnosť v štrnástich vojnovu poškodených okresoch Slovenska. In *Slovenský lekár. Časopis slovenských lekárov*, roč. 10, 1948, č. 5, s. 147.

80 Blíže např. HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948. Hospodárstvo, infraštruktúra, zdravotníctvo*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011.

81 Po kraji Žilinském.

krajů v ČSR. Příčin nalezneme celou řadu. Šlo např. o všeobecnou neuvědomělost rodičů, která se projevovala v pozdním vyhledání lékaře nebo nemocnice, špatné ubytovací poměry (na vesnicích žilo často v jedné místnosti i 10 – 14 osob), nedostatek hygienicky nezávadné vody a špatné zásobování ovocem a zeleninou. Hornatý terén v některých okresech i celkový nedostatek personálu ve zdravotnictví. K vysokému číslu kojenecké úmrtnosti přispívalo také romské obyvatelstvo zejména kvůli velice špatným hygienickým poměrům a stále fluktuaci, čímž se vyhýbalo zdravotnické kontrole. Ještě v roce 1950 se v kraji vyskytovalo mnoho případů břišního tyfu, strumy, trachomu, malárie, černého kašle, spalniček apod.⁸²

Graf č. 1 – V ývoj kojenecké úmrtnosti⁸³

Stát považoval za velice důležité bojovat proti kojenecké úmrtnosti a snažil se tak v síti dětských poraden zachytit všechny děti do jednoho roku. V roce 1949 působili v Prešovském kraji jen čtyři pediatři. Velké rozdíly v rozložení lékařské péče panovaly mezi městy a vesnicemi.⁸⁴ Ještě v roce 1952 ale ve většině okresů nebyl ani jeden odborný dětský lékař.⁸⁵ V praxi to fungovalo tak, že pediatr přijížděl jednou za čas z jiného okresu a prováděl prevenci. Kurativní péči (léčebnou) vykonával místní obvodní praktický lékař. Jako důležitá spojka mezi pediatrem a obvodním

82 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 14, inv. č. 8, rok 1952. *Prevádzací plán zdravotníctva na rok 1952. Kraj 19 Prešov.*

83 *Statistická ročenka republiky Československé 1957.* Praha : Orbis, 1957, s. 59; *Statistická ročenka republiky Československé 1958.* Praha : Orbis, 1958, s. 76; *Statistická ročenka republiky Československé 1959.* Praha : Orbis, 1959, s. 80; *Statistická ročenka ČSSR 1960.* Praha : SNTL, 1960, s. 76; *Statistická ročenka ČSSR 1961.* Praha : SNTL, 1961, s. 92.

84 LACKO, František. Štatistické dáta lekárov na Slovensku. In *Slovenský lekár. Časopis slovenských lekárov*, roč. 11, 1949, č. 12, s. 278.

85 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 20, inv. č. 8, rok 1952. *Kraj Prešovský.*

lékařem působila dětská sestra.⁸⁶ Síť poraden se postupně rozrůstala, v roce 1959 fungovalo v kraji už 115 dětských poraden.⁸⁷ Ne vždy však byly poradny na patřičné úrovni. V roce 1952 si stěžovaly matky z Vranova nad Topľou na naprosto nevhodnou místnost čekárny v dětské poradně. Dveře vedly přímo na ulici, odkud v zimních měsících proudil studený vzduch na svlečené děti a nacházela se zde čmoudící kamna. ONV sjednal nápravu a poradna se přesunula do vyhovujících prostorů.⁸⁸

Dětské sestry se staly jedním z nejdůležitějších článků v boji proti kojenecké úmrtnosti. Většinou totiž působily v terénu – navštěvovaly kojence přímo doma v rodinách. Tuto práci však provázely značné komplikace kvůli hornatému terénu některých okresů, nedostatku dopravních prostředků a personálu. V celém okrese Spišská Stará Ves působil v období let 1947 – 1953 pouze jeden praktický lékař, jedna všeobecná sestra a jedna dětská sestra. Ta pracovala tak, že chodila po jednotlivých obcích pěšky (z důvodu velice špatných cest) a vykonávala návštěvy v rodinách, vždy někde přenocovala a pokračovala dál. Než se vrátila do okresního města, trvalo to několik dní.⁸⁹ Dalším problémem bylo to, že pokud se dítě narodilo doma, za asistence tzv. dědinské baby,⁹⁰ přihlašovali jej do matriky rodiče, kteří to však mnohdy učinili až po měsíci či dvou. Matrikář následně uvědomil příslušný OÚNZ, ten podal hlášení dětské poradně a následně dětská sestra učinila návštěvu v rodině – k dítěti se tak dostala mnohem později než do předepsaných tří dnů od narození.⁹¹

Další zbraní v boji proti kojenecké úmrtnosti se stala osvěta a vzdělávání obyvatel. Jednotlivé ONV organizovaly v obcích nejrůznější osvětové a propagační akce, kde kvalifikovaní zdravotníci radili matkám, jak správně pečovat o dítě do jednoho roku, ale také bojovali proti tmářství a pověrám, které byly u místního obyvatelstva hluboce zakořeněné. Probíhaly také osvětové návštěvy přímo v rodinách kojenců.⁹²

Na stránkách novin se občas také objevovala rubrika, ve které radil dětský lékař nebo sestra, jak má správně vypadat péče o kojence nebo popisovali špatné příklady, se kterými se setkali během své praxe. Matkám bylo doporučováno kojení dětí

86 KUBÁT, Kamil a kol. *Jasle. Príručka pre zdravotníckych pracovníkov*. Martin : Osveta, 1955, s. 14.

87 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 46, inv. č. 37, rok 1959. *Zdravotnícka štatistika kraja Prešovského 1959*.

88 ŠA PO, pracovisko Archív Vranov nad Topľou, fond Okresný národní výbor Vranov 1949 – 1954, šk. 112, inv. č. 116, rok 1952. *Väčšia pozornosť poradni detí a matiek vo Vranove – novinová sťažnosť*.

89 Zkusme to porovnat... In *Zdravotnícke noviny. Orgán ministerstva zdravotníctví a ÚV oborového svazu zamestnanců ve zdravotníctví*, roč. 7, 1958, č. 46, s. 2.

90 Nekvalifikovaná porodní asistentka, která nepracovala pro obvod.

91 STRECULA, V. MUDr. – STRECULOVÁ, A. Príspevok k starostlivosti o matku a dieťa v teréne. In *Lekársky obzor. Orgán poverenictva zdravotníctva*, roč. 2, 1953, č. 5, s. 326.

92 Prešovský okres bojuje proti dojčeneckej úmrtnosti. In *Hlas ľudu. Týždenník Prešovského kraja*, roč. 5, 1949, č. 16, s. 3; (Šv). Akcia „boj proti dojčeneckej úmrtnosti“ v okrese Vranov. In *Hlas ľudu. Týždenník Prešovského kraja*, roč. 5, 1949, č. 19, s. 2; ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *Kraj: Prešov. Komplexný rozbor hodnotenie činnosti a hospodárenia v odvetvi zdravotníctva 1959*.

a prikrmování od 6. měsíce.⁹³ Zdůrazňovali důležitost očkování, radili jak správně oblékat dítě, propagovali koupání kojenců jako prevenci proti vzniku kožních onemocnění.⁹⁴ Doporučovalo se koupat děti v kovových vaničkách. Běžnou praxí totiž bylo koupat děti ve dřevěných vaničkách, kde se ale také pralo prádlo, usazovaly se tam tedy různé nečistoty a bakterie, které způsobovaly kojencům kožní boláky.⁹⁵ MUDr. Aladár Šalata z okresu Svidník si stěžoval na místní matky, které příliš oblékali své malé děti. „Dieťa zošnúrované v perinke, na hlavičke čiapočka, obyčajne pletená a cez oči ešte plienka – „Žeby sja mu oči nezorvali“. Šťastie, že sa nos „zorvat“ nemôže, lebo i ten by naše matky prikryli, len neviem, či by si uvedomili, že dieťa by nemohlo dýchať.“ Nebo: „A tie nešťastné čapice! Tie musia na hlavách detí strašiť stále či je pekne, alebo nie. Ako keby bol naozaj nejaký osvedčený prostriedok proti prechladnutiu. Človek by im skoro uveril, lebo každá matka na otázku, „prečo má dieťa čapku na hlave,“ odpovie „ta mušu mu ju dati, bo by sja takoj perechodilo“. Ono chúd'a ju má na hlave stále, ale z nosa mu liať nijak neprestáva. Tie „rozumnejšie“, keď vidia, že jedna nepomáha, pridajú i druhú. Len vieru v zázračnú moc čiapky nie a nie opustiť.“⁹⁶ Bojovali tedy také proti pověrám a s nimi spojenými praktikami, které byly mezi lidmi hojně rozšířené a často tak docházelo k poškození zdraví dětí. V jedné z obcí michalovského okresu se stal v roce 1959 případ, kdy třítydenní chlapec měl zlomené obě stehenní kosti. Dítě prý velmi plakalo celou noc a tak si matka myslela, že je dítě „pošibané“, proto požádala jednu vesnicou ženu, aby ho vyléčila. „Táto žena ho „premeriala“, t. j. dala mu ľavé kolienko krížom k pravému lakt'u a pravé kolienko k ľavému lakt'u, čím mu zlomila obidve stehenné kosti.“⁹⁷

Postupně se dařilo snižovat kojeneckou úmrtnost ve všech okresech kraje. V roce 1957 vykazoval nejvyšší kojeneckou úmrtnost okres Humenné, kde dosahovala 70,7 % a u romských dětí byla ještě vyšší – až 117 %. Příčinou byla především vysoká fluktuace lékařů, málo ústavních porodů, nedostatky v obsazování obvodů dětskými sestrami a celkově nedostatek pracovníků ve zdravotnictví.⁹⁸

Vliv na zlepšení situace v péči o děti mělo také postupné zřizování dětsko-kojeneckých oddělení u nemocnic. V roce 1950 vzniklo v pronajaté budově v Bardejově dětsko-kojenecké oddělení o 40 lůžkách.⁹⁹ V roce 1953 fungovalo v kraji již devět dět-

93 Materinské mlieko je najzdravšie. In *Nová dedina. Starolubovianske roľnícke noviny*, roč. 8, 1959, č. 27, s. 2; Životospráva dojčiacej matky. In *Nový roľník. Okresné roľnícke noviny – za zdarný pokrok našej dediny*, roč. 6, 1956, č. 20, s. 2.

94 ŠALATA, MUDr. Radí vám lekár. Kúpať či nekúpať? In *Roľník spod Dukly. Roľnícke noviny Svidníckeho okresu*, roč. 6, 1958, č. 16, s. 2; ŠALATA, MUDr. Ako obliekať deti? In *Roľník spod Dukly. Roľnícke noviny Svidníckeho okresu*, roč. 6, 1958, č. 17, s. 2; Kožné choroby u dojčiat a ako im predchádzať. In *Vihorlat. Roľnícke noviny okresu Sobrance*, roč. 5, 1955, č. 7, s. 2.

95 STRECUA, V. MUDr. – STRECULOVÁ, A. Príspevok k starostlivosti o matku a dieťa v teréne. In *Lekársky obzor. Orgán poverenictva zdravotníctva*, roč. 2, 1953, č. 5, s. 329.

96 ŠALATA, MUDr. Ako obliekať deti? In *Roľník spod Dukly. Roľnícke noviny Svidníckeho okresu*, roč. 6, 1958, č. 17, s. 2.

97 HASIČKA, Pavol. Bojujeme proti tmárstvu a šarlatánstvu. In *Zemplínsky roľník. Roľnícke noviny okresu Michalovce*, roč. 9, 1959, č. 20, s. 2.

98 Dojčenecká úmrtnosť očami pôrodnej asistentky. In *Zdravotnícke noviny. Orgán ministerstva zdravotníctví a ÚV oborového svazu zamestnanců ve zdravotníctví*, roč. 7, 1958, č. 46, s. 3.

99 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 14, inv. č. 8, rok 1952. *Prevádzací plán zdravotníctva na rok 1952. Kraj 19 Prešov*.

sko-kojeneckých oddělení při nemocnicích.¹⁰⁰ Dětské oddělení v Prešově při krajské nemocnici se přebudovalo na samostatnou dětskou nemocnici.

Očkování

Historie očkování¹⁰¹ sahá do 18. století, kdy anglický lékař Edward Jenner vynalezl vakcínu proti pravým neštovicím. V Uhersku se první očkování dětí proti pravým neštovicím provádělo už od první poloviny 19. století.¹⁰² Po vzniku samostatného Československa v roce 1918 bylo povinné očkování všech dětí zavedeno zákonem č. 412 z 15. července 1919. Děti se poprvé očkovaly v kalendářním roce, ve kterém dovršily první rok života. Dále následovalo přeočkování v 7. a 14. roce.¹⁰³ Největší rozvoj očkování proti nakažlivým, zejména dětským, chorobám, nastal v 50. letech 20. století. Do konce 50. let přibýlo také očkování proti záškrtu, černému kašli, tuberkulóze, tetanu a dětské obrně.¹⁰⁴

Očkování se provádělo v poradnách, v jeslích, přímo v terénu nebo během hromadných očkovacích akcí. Rodiče dětí neměli v očkování příliš velkou důvěru a docházelo často k problémům. Aby lékaři rodičům dobře vysvětlili význam a důležitost očkování, publikovali propagační články na toto téma na stránkách regionálního tisku. Popisovali také průběh jednotlivých nemocí a rady, co mají rodiče dělat, pokud jejich dítě danou chorobou onemocní.¹⁰⁵

100 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 24, inv. č. 11, rok 1953. *Komentár k štátnemu plánu v zdravotníctve na rok 1953.*

101 Historii očkování, zejména proti pravým neštovicím, se věnovala např. TINKOVÁ, Daniela. Tělo bráněné a ubráněné: neštovice a očkování. In LENDEROVÁ, Milena. *Tělo mezi medicínou a disciplínou : proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století.* Vyd. 1. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 265-344; RICZIOVÁ, Beata: Vakcinácia proti kiahňam v Uhorsku na prelome 18. a 19. storočia. In SLABOTÍNSKÝ, Radek (ed.): *Medicína, farmacie a veterinárni lékařství. Kapitoly k dějinám a vybraným tématům.* Brno : Technické muzeum v Brně, 2017, s. 144-158. Vakcinci na území východního Slovenska se blíže zabýval ŽEŇUCH, Vavrinec. O očkování v Užskej stolici v priebehu 18. – 19. storočia. In ŠVORC, Peter(ed.). *Život na periférii. Východné Slovensko v prúdeňu času.* Prešov : Prešovská univerzita, 2020. s. 95-125.

102 MNL BAZML SFL, IV. 2001/h, 93. *Közgyűlési iratok 1829.* Loc. 280, No. 358. *Atestata Parochum et Judicium Districtus Sookutiensis;* MNL BAZML SFL, IV. 2001/h, 333. *Közgyűlési iratok 1845.* Loc. 379, No. 1. *Výkaz o očkování proti neštovicím z roku 1844.*

103 Zákon č. 412/1919 Sb., o povinném očkování proti neštovicím (online 25. 5. 2021 <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzge4v6nbrgixhazrsfuya#>).

104 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *Kraj: Prešov. Komplexný rozbor hodnotenie činnosti a hospodárenia v odvetví zdravotníctva 1959;* ŠAMALÍK, R. O význame očkovania proti chytľavým chorobám. In *Vihorlat. Roľnícke noviny okresu Sobrance*, roč. 6, 1956, č. 17, s. 2.

105 ŠALATA, Dr. Čierny kašeľ a ochrana pred ním. In *Nová dedina. Staroľubovianske roľnícke noviny*, roč. 8, 1958, č. 30, s. 2; RAJEC, Ján. Nechajte očkovať deti proti záškrtu. In *Nová dedina. Staroľubovianske roľnícke noviny*, roč. 5, 1955, č. 30, s. 2; PRIKAZSKÝ, Dr. Dajte svoje deti očkovať. In *Pokrokový roľník. Okresné roľnícke noviny Bardejovského okresu*, roč. 6, 1956, č. 24, s. 2; KLAČANSKÝ, Dr. Boj proti zmrzačeniu našich detí. In *Šarišan. Okresné roľnícke noviny*, roč. 7, 1957, č. 11, s. 2.

V roce 1946 začal platit Zákon č. 189/1946 Sb. o povinném očkování proti záškrtu. Jednalo se o tři dávky vakcíny, která se dítěti podala nejdříve po dosažení šesti měsíců života, přeočkování následovalo ve třetím a pátém roce života.¹⁰⁶ I když bylo očkování proti záškrtu stanoveno zákonem už v roce 1946, řádila tato nemoc na mnoha místech dál. Proočkovanost v mnoha obcích Prešovského kraje byla nízká. Děti narozené v roce 1956 měly dostat přeočkování v roce 1959. V polovině roku bylo přeočkováno pouze 26 % těchto dětí.¹⁰⁷

V roce 1958 probíhalo v okrese Stará Lubovňa hromadné očkování dětí od jednoho do tří let proti záškrtu. Z celého okresu přišli rodiče pouze se 40 dětmi a následně ani jedno dítě očkování řádně nedokončilo. Následující rok k očkování proti záškrtu pozvali 40 dětí ze Staré Lubovně, přišlo pouze 20 dětí. Při snahách o naočkování dětí měli zdravotníci velké problémy s rodiči, kteří nechtěli své potomky nechat vakcinovat. Když v tomto období proběhla epidemie záškrtu v obci Jakubany (okr. Stará Lubovňa), během níž zemřelo jedno dítě, vzrostl výrazně zájem rodičů o vakcíny pro své děti a během několika dní se zdravotníkům podařilo naočkovat až 500 dětí z okolí.¹⁰⁸

Podobná situace panovala také v okrese Sabinov. V lékařském obvodu Lipany (okr. Sabinov) roku 1959 žilo 33 dětí, které měly být očkovány proti záškrtu. První dávku dostalo 23 dětí, druhou 12 a kompletní očkování mělo jen jedno dítě. Vzhledem k nízké proočkovanosti zde v roce 1959 proběhla epidemie záškrtu a to zejména v obcích Lipany, Lúčka, Javornice a Dubovice, kde záškrtu podlehl 5-leté dítě. Následně zde proběhla očkovací kampaň, ve které bylo doočkováno mnoho dětí.¹⁰⁹ O něco lepší situace panovala v okrese Snina, kde proočkovanost dětí na záškrť, tetanus a černý kašel dosáhla 80 – 90 %. Problém představovaly spíše spalničky, kterými se v letech 1958 – 1959 nakazilo několik set dětí.¹¹⁰ Očkovat se začalo až v roce 1969. Od konce 50. let se očkovalo kombinovanou očkovací látkou Di-Te-Per.¹¹¹ Děti tak získaly najednou očkování proti záškrtu, tetanu a černému kašli.¹¹² Dobrá proočkovanost byla také v okrese Vranov, kde v roce 1959 mělo třetí dávku vakcíny Di-Te-Per 96,7 % dětí ročníků 1942 – 1955.¹¹³

106 Zákon č. 189/1946 Sb. o povinném očkování proti záškrtu (online 25. 5. 2021 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1946-189>).

107 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *Kraj: Prešov. Komplexný rozbor hodnotenie činnosti a hospodárenia v odvetví zdravotníctva 1959.*

108 ŠALATA, Dr. V našom okrese straší záškrť. In *Nová dedina. Starolubovianske roľnícke noviny*, roč. 9, 1959, č. 24, s. 2.

109 ŠA PO, fond KNV Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *OÚNZ Sabinov – komplexný rozbor činnosti za rok 1959.*

110 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *OÚNZ Snina – hodnotenie činnosti a hospodárenia v odvetví zdravotníctva – komplexný rozbor.*

111 Zkratka latinských názvů nemocí – Difterie (záškrť) – Tetanus – Pertusis (černý kašel).

112 ŠALATA, Dr. Čierny kašel a ochrana pred ním. In *Nová dedina. Starolubovianske roľnícke noviny*, roč. 8, 1958, č. 30, s. 2.

113 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *OÚNZ Vranov – komplexný rozbor činnosti za rok 1959.*

V Prešovském kraji se začalo masově očkovat proti dětské přenosné obrně v roce 1957. Tři dávky vakcíny dostalo tehdy asi 140 000 dětí.¹¹⁴ V okrese Snina byla proočkovanost asi 80 % a v letech 1958 – 1959 se zde vyskytly pouze dva lehké případy této nemoci.¹¹⁵ Ve Vranově měli naočkováno 94,8 % dětí.¹¹⁶

Důležitou ochranu představovalo také očkování proti tuberkulóze, která se v 50. letech v Československu ještě hojně vyskytovala. První dávku vakcíny dostávaly děti už od čtvrtého dne, nejpозději však do šesti týdnů po narození. Přeočkování probíhalo v 6., 10., 15., 19., 25., a 30. roce.¹¹⁷

V průběhu 50. let rostlo procento očkových dětí a snižoval se tak výskyt těchto nemocí v kraji. Očkování tak nesporně přispělo k eliminaci vážných stavů, trvalých následků nebo úmrtí vlivem těchto dětských nemocí.

Jesle

První jesle vznikaly na území bývalého Československa již ve druhé polovině 19. století. Šlo však jen o několik málo zařízení.¹¹⁸ Výraznější posun nastal až po druhé světové válce. V roce 1947 byl vydán tzv. všeobecný řád jeslí, který upravoval jejich chod.¹¹⁹ Největší rozvoj sítě jeslí v Československu nastal po roce 1948, kdy byl přijat Zákon č. 241/1948 Sb. o pětiletém plánu.¹²⁰ Komunistický režim měl velký zájem na tom, aby se ženy co nejvíce zapojovaly do pracovního procesu a zvýšily tak počty pracovníků, budujících novou republiku. Souvisela s tím také koncepce nového hospodářství a feminizace mnohých pracovních odvětví. Jesle se měly stát institucí, která umožní matkám rychlý návrat do zaměstnání a kvalitně se postará o malé děti do tří let, které budou alespoň část dne trávit v žádaném výchovném působení kolektivu. Na význam kolektivní výchovy se poukazovalo již u dětí od 6měsíců.¹²¹ Jesle spadaly organizačně pod ministerstvo práce a sociálních věcí, které vydalo směrnici pro zřizování a provoz jeslí. Od 1. ledna 1952 na základě Zákona

114 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *Kraj: Prešov. Komplexný rozbor hodnotenie činnosti a hospodárenia v odvetvi zdravotníctva 1959.*

115 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *OÚNZ Snina – hodnotenie činnosti a hospodárenia v odvetvi zdravotníctva – komplexný rozbor.*

116 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *OÚNZ Vranov – komplexný rozbor činnosti za rok 1959.*

117 ŠAMALÍK, R. O význame očkovania proti chytľavým chorobám. In *Vihorlat. Roľnícke noviny okresu Sobrance*, roč. 6, 1956, č. 17, s. 2.

118 Historií jeslí na území Československa se zabývají v dílčích kapitolách děl o dětství či o předškolní výchově např. LENDEROVÁ, Milena – RÝDL Karel. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století.* Praha : Paseka 2006, s. 269-270; TRNKOVÁ, Marie. *Kapitoly ze sociální péče o mládež.* Praha : Organizace sociálních pracovníků, 1932, s. 26-28. Problematika po roce 1948 nebyla zatím zpracována.

119 *Příručka pro odborné zaměstnance sociálních ústavů.* Praha : Vydavatelství ROH, 1951 s. 215.

120 Zákon č. 241/1948 Sb. o pětiletém plánu (on-line 26. 5. 2021 <https://www.zakonyprolid.cz/cs/1948-241>).

121 FREIBERGEROVÁ, Anna. *Děti v jeslích.* Praha : Práce, 1958, s. 59.

č. 103/1951 Sb. o jednotné preventívnej a liečebnej péči plne prešli pod ministerstvo zdravotníctví.¹²²

Jednalo sa o zariadení, ktoré poskytovalo deťom všestrannou zdravotnú a výchovnou péču. Podľa zriazovateľa sa jesle rozdeľovali na dva typy – miestni (zriazované miestnymi národnými výborami – MNV) alebo závodní, ktoré zriazoval závod. Mohly sa otvoriť, pokiaľ žilo v okolí aspoň 20 deťmi, ktoré by tam mohli dochádzať. Zriadenie schvaloval KNV. Veškeré náklady nesl zriazovateľ – teda MNV alebo závod.¹²³ V Prešovskom kraji existovali v roku 1949 len jedny jesle o kapacite 30 deťmi, ktoré však navštevovalo len 13 deťmi. V kraji museli riešiť najmä problém s nedostatkom vhodných miestností, ako po stránke hygieny, tak kapacity, ale stretávali sa tiež s nedostatočnou podporou zo strany miestnych činiteľov. Preto sa však sieť týchto zariadení ďalej rozvíjala. V roku 1950 fungovali v kraji už osm detských jeslí o kapacite 225 miest, využito bolo 131. O rok neskôr sa stav zdvojnásobil na 16 jeslí s kapacitou 386 miest a obsadenosťou 306 deťmi.¹²⁴ Ne všade ale mali pracujúce matky možnosť umiestniť dieťa do jesle. Ještě v roku 1954 sa v okrese Spišská Stará Ves nenachádzali ani jedny detské jesle.¹²⁵

V Prešovskom kraji sa jesle zriazovali najmä v miestach, kde bola najvyššia zamestnanosť žien, ale tiež vo väčších obciach, kde sa nachádzalo JZD. Z 20 jeslí, ktoré v kraji existovali v roku 1953, boli len tri u JZD a to v obciach Habura (okr. Medzilaborce), Pozdišovce (okr. Michalovce) a Lipany (okr. Sabinov).¹²⁶

Rodiče deťmi platili len za stravu. Provozni doba sa prispôbovala pracovnej dobe matiek. Každé jesle sa riadilo svojim tzv. domácim radom. Pokiaľ po dobu troch mesiacov klesol počet dochádzajúcich deťmi pod 10, mohli byť jesle uzavreté.¹²⁷ V Sobrance boli jesle uzavreté v roku 1954 kvôli nevyhovujúcim podmienkam. I keď tam mali matky záujem, ONV a MNV situáciu nevyřešili ani pol roka po uzavretí jeslí.¹²⁸

Typy jeslí

Najčastejší typ jeslí predstavovali jesle denné. Fungovali od pondelí do piatku približne od 6 do 18 hodín a v soboty do 14 hodín. Matky si dieťa vyzvedli odpoledne po práci.

122 KUBÁT, Kamil a kol. *Jasle. Príručka pre zdravotníckych pracovníkov*. Martin : Osveta, 1955, s. 3.

123 *Príručka pro odborné zamestnávance sociálnych ústavov*. Praha : Vydavateľstvo ROH, 1951, s. 216.

124 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 20, inv. č. 8, rok 1952. *Rozbor o plnení plánu v odvetvi zdravotníctva na rok 1951 kraja Prešov*.

125 (M.V.). Význam poradní a jasíel. In *Nový roľník. Okresné roľnícke noviny – Za zdarný pokrok našej dediny*, roč. 4, 1954, č. 18, s. 1.

126 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 24, inv. č. 11, rok 1953. *Dodatok k rozboru návrhu plánu v zdravotníctve na rok 1953*.

127 *Príručka pro odborné zamestnávance sociálnych ústavov*. Praha : Vydavateľstvo ROH, 1951, s. 217.

128 ŠA Košice, pracovisko Archív Michalovce, fond Okresný národný výbor Sobrance, šk. 100, inv. č. 215, rok 1954. *Situácia detských jasíel; (ŠA)*. Kedy sa konečne zriadia detské jasle v Sobrance? In *Vihorlat. Roľnícke noviny okresu Sobrance*, roč. 5, 1955, č. 2, s. 2.

Méně častým typem byly tzv. jesle týdenní. Sloužily zejména pro matky, které měly takovou pracovní dobu, že provozní doba denních jeslí nevyhovovala. Otevřeno měli od pondělního rána nepřetržitě až do sobotního odpoledne. Nemohly se přijímat děti mladší šesti měsíců. Postupně se zjistilo, že tento typ jeslí může způsobit narušení vztahu mezi rodiči a dítětem,¹²⁹ dbalo se proto opravdu pečlivě na to, aby se přijímaly pouze děti matek, které neměly jinou možnost. V Prešovském kraji tyto jesle fungovaly od roku 1950 v Prešově a měly 30 míst.¹³⁰

Někde vznikly také jesle s nepřetržitým provozem. Navštěvovaly je děti matek, které měly velice nepravidelnou pracovní dobu. Matky tak kdykoliv mohly přivést dítě do jeslí a kdykoliv ho vyzvedávat – vždy, když nepracovaly. Jejich nevýhody však byly stejné jako u týdenních jeslí.

Poměrně častým typem se staly jesle podnikové, které zřizoval závod pro děti svých zaměstnanců. Velkou výhodou pro matky i děti se ukázala možnost docházet pravidelně kojit. V případě nedostatku místa v jeslích měly přednost kojené děti před nekojenými – ty mohly navštěvovat územní jesle.¹³¹ V roce 1959 existovalo v Prešovském kraji šest podnikových jeslí a to v okresech Giraltovce, Humenné, Michalovce, Prešov, Snina a Vranov.¹³² V roce 1960 vznikly ještě závodní jesle v obci Šarišské Michaľany (okr. Sabinov). Zde se nacházel podnik Imuna, ve kterém se vyráběla séra a očkovací látky.¹³³

Přijímání dětí

Do jeslí se přijímaly děti od tří měsíců do tří let. Přednost dostaly děti zaměstnaných matek. Ve výjimečných případech, se svolením lékaře, mohly do jeslí docházet i děti mladší tří měsíců. O přijetí rozhodovala ředitelka jeslí ve spolupráci s národním výborem, příp. s Revolučním odborovým hnutím (ROH), pokud se jednalo o závodní jesle.

Před přijetím muselo dítě splnit celou řadu kritérií. Rodiče měli povinnost předložit potvrzení od lékaře, že se v rodině ani v jejím okolí nevyskytují nakažlivé choroby, hlavně tuberkulóza. Dále potvrzení o zdraví dítěte, o výsledku tuberkulinové zkoušky,¹³⁴ o očkování proti záškrtu u dětí starších šesti měsíců a u dětí starších

129 Na toto téma koncem 50. let velmi upozorňoval dětský psycholog, prof. Zdeněk Matějček, vznikl také dokumentární film Děti bez lásky. POLANSKÁ, Jitka. Děti bez lásky: film, který změnil pohled na jesle. (online 27. 5. 2021 <https://www.eduzin.cz/skola-a-ucitele/predskolni-vzdelavani/laska-na-pridel/>).

130 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 14, inv. č. 8, rok 1952. *Krajský sumár – Prešov. Sociálne služby v rezorte zdravotníctva*.

131 KUBÁT, Kamil a kol. *Jasle. Príručka pre zdravotníckych pracovníkov*. Martin : Osveta, 1955, s. 93-94.

132 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 46, inv. č. 37, rok 1959. *Zdravotnícka štatistika kraja Prešovského 1959*.

133 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *OÚNZ Sabinov – komplexný rozbor činnosti za rok 1959*.

134 Zkouška, která zjistila, jestli má dítě protilátky na TBC. „U dětí tuberkulin pozitivních, které ještě nebyly calmetisovány, nutno připojit ještě nález skiaskopický nebo skiagrafický (zobrazovací metody, které využívají RTG záření – pozn. L. G.), ze kterého by bylo

18 měsíců potvrzení o očkování proti neštovicím. Vyžadovalo se také prohlášení rodičů, že okamžitě uvědomí správu jeslí, pokud se v jejich domácnosti nebo okolí vyskytne nakažlivá choroba.¹³⁵ Přijaté děti byly každé ráno zkontrolovány dětskou sestrou. Pokud dítě prošlo ranním sítem, sestra ho vykoupala a oblékla do ústavních šatů.¹³⁶

Obrázek 2 – Děti v jeslích, Vranov 1955. (Zdroj: archiv p. Michala Hudáka)

Zaměstnanci jeslí

Vysoké zdravotní nároky byly kladeny také na zaměstnance jeslí. Uchazečka o zaměstnání v jeslích musela předložit tyto dokumenty: potvrzení o klinickém vyšetření, kde se zkoumal výskyt hnisavých ložisek v mandlích, zubech a hnisavých kožních procesů, dále potvrzení o zkoušce BWR – tedy o tom, jestli dotyčná nemá syfilis; musela absolvovat skiaskopickou prohlídku plic a předložit potvrzení o vyšetření na bacilonosičství (tyfus, úplavice, záškrť a streptokok). Každá pracovníce jeslí musela všechna tato vyšetření absolvovat jednou za půl roku. V případě lehkého nachlazení měla pracovníce povinnost nosit během pracovní doby roušku.

V každých jeslích musela být zaměstnána minimálně jedna kvalifikovaná dětská sestra – pěstounka a jedna pomocná pěstounka. Ty měly na starost maximálně 12 kojenců či batolat. Kromě těchto dvou pracovala v jeslích ještě kuchařka a uklízečka, která uklízela jen v době nepřítomnosti dětí a pouze vlhkým způsobem. V jeslích nad 40 dětí měla jedna pěstounka funkci ředitelky jeslí. Ta odpovídala navíc za administrativu jeslí.

patrně, že dítě nemá aktivní formu tbc.“ KUBÁT, Kamil a kol. *Jasle. Příručka pro zdravotnických pracovníků*. Martin : Osveta, 1955, s. 217.

135 *Příručka pro odborné zaměstnance sociálních ústavů*. Praha : Vydavatelstvo ROH, 1951 s. 216-217.

136 Zriaďujeme detské jasle. In *Hlas ľudu*. Týždenník Prešovského kraja, roč. 6, 1950, č. 10, s. 9.

V každých jeslích musel být zajištěn lékařský dozor. Lékař vykonával návštěvu jeslí alespoň dvakrát nebo třikrát za týden. Během těchto návštěv lékař prováděl očkování, tuberkulinové zkoušky (každé dítě jednou za 12 měsíců), kontroloval dětem stav chrupu a prohlížel děti, které onemocněly nebo byly nově přijaté. Děti mladší 12 měsíců musel lékař kontrolovat jednou týdně, starší děti jednou za dva týdny.¹³⁷ Každé dítě mělo osobní zdravotní záznam, do kterého lékař zapisoval veškeré údaje. Také schvaloval jídelníček v jeslích a měl zajistit, aby kojící matky mohly docházet do jeslí kojit své děti. Toto se dělo převážně v závodních jeslích, které byly umístěny v těsné blízkosti podniku.¹³⁸

Budova jeslí

Jelikož se jednalo o zdravotnické zařízení, byly na umístění jeslí kladeny vyšší nároky. Novostavby se stavěly podle typových plánů. Nová budova jeslí o kapacitě 35 míst byla postavena např. v Humenném, přímo na sídlišti. V přízemí se nacházelo oddělení pro batolata a v patře pro kojence. Ve sklepě nechali vybudovat také kryt pro 60 osob. Někde došlo k tomu, že novostavba sloužila hned dvěma účelům. V Medzilaborcích vznikla novostavba jeslí, které se o budovu dělily s porodnicí. Ve Vranově plánovali v roce 1956 zřídit v jedné budově jesle i mateřskou školu, která by se nacházela v přízemí.¹³⁹ V Strážském (okr. Michalovce) sídlili jesle v novostavbě zdravotního střediska.¹⁴⁰

Někde však proběhla adaptace stávající budovy, v tom případě se měly jesle alespoň částečně přiblížit hlavním prvkům typových novostaveb. V obci Bystré (okr. Giraltovice) a v Bardejově se v letech 1955 – 1956 zřídily dětské jesle z několika bytových jednotek na místních sídlištích.¹⁴¹

Existovaly dva typy jeslí – s kapacitou do 30 dětí a s kapacitou nad 40 dětí. V menších jeslích se zřizovala dvě oddělení – pro kojence a mladší batolata do 18 měsíců a druhé pro děti od 18 měsíců do tří let. Větší jesle měla tři oddělení. První bylo pro děti do 10 měsíců, druhé od 10 do 18 měsíců a třetí pro děti do tří let. Před jeslemi stála společná kočárkárna, uvnitř se musela nacházet izolační místnost, přijímací místnost – sloužící k odevzdání a převlékání dětí, koupelna, záchody, kuchyně a u oddělení kojenců také mléčná kuchyně, v případě závodních jeslí místnost pro kojení a další administrativně-technické místnosti.

-
- 137 Dětské jasle – slnečná osada. In *Hlas ľudu. Týždenník Prešovského kraja*, roč. 6, 1950, s. 11.
 138 *Příručka pro odborné zaměstnance sociálních ústavů*. Praha : Vydavatelstvo ROH, 1951 s. 218-222.
 139 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 26, inv. č. 17, rok 1956. *OÚNZ Humenné; OÚNZ Medzilaborce; OÚNZ Vranov*.
 140 ŠA Košice, pracovisko Archív Michalovce, fond Okresný národní výbor Michalovce, šk. 147, inv. č. 238, rok 1953. *Výstavba obvodného zdravotného strediska a detských jaslí v Strážskom*.
 141 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 26, inv. č. 17, rok 1956. *OÚNZ Bardejov; OÚNZ Giraltovice; ŠA PO, pracovisko Archív Bardejov, fond Okresný národní výbor Bardejov 1945 – 1960, šk. 235, inv. č. 902, rok 1956. Zriadenie detských jaslí v Bardejove*.

Budova se v ideálním případě měla nacházet v blízkosti bydlíště matek, dál od hlučných a prašných komunikací, musela mít k dispozici bezvadnou pitnou vodu a hygienicky vyhovující kanalizaci.¹⁴²

Jesle se staly důležitou, ne však masově využívanou organizací péče o dítě. Jejich celková kapacita v kraji byla přibližně 665 míst, ale jejich využití do konce 50. let nepřesáhlo 80 %. V průběhu 50. let je navštěvovalo přibližně 0,6 – 1 % všech dětí do tří let.¹⁴³ Největší zájem měli rodiče o jesle v Prešově, kde bylo všech šest jeslí využito na 100 %. Nejméně využívali jesle rodiče v okrese Medzilaborce (50,7 %), Spišská Stará Ves (53,3 %) a Stará Ľubovňa (57,6 %), tedy v okresech, kde se nacházelo nejméně průmyslových podniků.¹⁴⁴

Tabulka č. 3

JESLE – stav v roce 1959 ¹⁴⁵				
území/okres	počet územních jeslí	počet závodních jeslí	celkem	% využití míst
Kraj Prešov	19	6	25	78,2 %
Bardejov	1	-	1	78,4 %
Giraltovce	-	1	1	85,6 %
Humenné	1	1	2	84,6 %
Medzilaborce	1	-	1	50,7 %
Michalovce	4	1	5	66 %
Prešov	5	1	6	101,5 %
Sabinov	2	-	2	63,6 %
Snina	1	1	2	71 %
Sp. Stará Ves	1	-	1	53,3 %
St. Ľubovňa	1	-	1	57,6 %
Stropkov	1	-	1	89,4 %
Vranov	1	1	2	79,4 %

142 Příručka pro odborné zaměstnance sociálních ústavů. Praha : Vydavatelstvo ROH, 1951 s. 222-224.

143 V Prešovském kraji se rodilo každý rok průměrně 12 849 dětí (po odečtení dětí zemřelých v novorozeneckém věku a ve věku do jednoho roku). Do jeslí docházely přibližně čtyři ročníky dětí, v rozmezí let bylo v jeslích Prešovského kraje od 415 do 665 míst, z nichž se využívalo asi 76 % kapacity. *Statistická ročenka republiky Československé 1957*. Praha : Orbis, 1957, s. 49, 257; *Statistická ročenka republiky Československé 1958*. Praha : Orbis, 1958, s. 58, 480; *Statistická ročenka republiky Československé 1959*. Praha : Orbis, 1959, s. 66-67, 411; *Statistická ročenka ČSSR 1960*. Praha : SNTL, 1960, s. 441.

144 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 46, inv. č. 37, rok 1959. *Zdravotnícka štatistika kraja Prešovského 1959*.

145 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 46, inv. č. 37, rok 1959. *Zdravotnícka štatistika kraja Prešovského 1959*.

Tabulka č. 4

POČET JESLÍ – Srovnání pro ČSR, české kraje a Slovensko ¹⁴⁶								
území/kraj	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
ČSR	1090	1135	1143	1155	1155	1167	1178	1185
české kraje	787	813	825	844	842	848	855	861
Slovensko	303	322	318	311	313	319	323	324
Prešov	20	19	19	19	20	22	24	25

Tabulka č. 5

rok 1959	Ø počet dětí do 3 let	Počet míst v jeslích	Počet jeslí	maximální % dětí navštěvujících jesle
České kraje	600 332	29 377	861	4,9 %
Slovensko (bez PK)	314 483	9 123	299	2,9 %
Prešovský kraj	51 396	665	25	1,3 %

Závěrem

Prešovský kraj, jakožto jeden z nejvíce válkou zasažených krajů Československa, se po roce 1945 potýkal se špatnou hygienickou i epidemiologickou situací, s čímž souvisel také nárůst novorozenecké a kojenecké úmrtnosti. Péče o matky a malé děti se tak stala jednou z hlavních priorit v rámci poválečné obnovy země. Nejvýraznější změny se udály po roce 1948, kdy moc ve státě převzala Komunistická strana. Celá 50. léta se následně nesla v duchu budování zdravotnictví i v těchto nejhudších oblastech. Postupně se výrazně zvýšil počet porodů v porodnicích, ale také návštěvnost těhotenských či dětských poraden. Významnou roli sehrálo rovněž povinné očkování dětí proti neštovicím, tuberkulóze, záškrtu, černému kašli, tetanu a dětské obrně. Probíhaly nejrůznější osvětové akce. To vše se odrazilo na postupném snižování novorozenecké, kojenecké i dětské úmrtnosti. Pro děti do tří let se začala budovat síť jeslí, které sloužily především potřebám pracujících matek. Staly se tak důležitou, nikoliv však masově využívanou organizací, kterou v Prešovském kraji během 50. let navštěvovalo přibližně 0,6 – 1 % všech dětí do tří let. Do konce 50. let se tak podařilo vybudovat fungující zdravotnický systém, který sice nebyl úplně bezchybný, ale oproti období před rokem 1948 se jednalo o velký pokrok. Výrazně se díky němu zlepšila kvalita života i zdravotní stav místních lidí. Mnohá zdravotnická zařízení vybudovaná v tomto období slouží svému účelu i v současnosti.

146 *Statistická ročenka republiky Československé 1959*. Praha : Orbis, 1959, s. 441; *Statistická ročenka republiky Československé 1957*. Praha : Orbis, 1957, s. 257; *Statistická ročenka republiky Československé 1958*. Praha : Orbis, 1958, s. 380; *Statistická ročenka ČSSR 1960*. Praha : SNTL, 1960, s. 441.